

ЛІНГВОКОГНІТИВНА СПЕЦИФІКА ОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗНОСТІ ЛІМІНАЛЬНОГО: ВІДКЛАДЕНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ

Лисова К. А.

Київський національний лінгвістичний університет

Сучасній поезії притаманна випадковість поетичних форм і маніпулювання стилістичними прийомами. Когнітивна поетика розробляє методологію, що дає змогу пояснити механізми ірраціонального сприйняття реальності. Ірраціональні способи концептуалізації дійсності породжують абсолютно нові типи образності. У статті розглянуто особливості осмислення образності лімінального. Значну увагу приділено процесу відкладеної категоризації, що є лінгвокогнітивним підґрунтям інтерпретації образів лімінального.

Ключові слова: образність лімінального, лімінальний стан, категоризація, відкладена категоризація.

Лисова Е. А. Лингвокогнитивная специфика осмысления образности лиминального: отложенная категоризация. Современная поэзия характеризуется случайностью поэтических форм и манипулированием стилистическими приёмами. Когнитивная поэтика разрабатывает методологию, которая позволяет объяснить механизмы иррационального восприятия реальности. Иррациональные способы концептуализации действительности порождают абсолютно новые типы образности. В статье рассматриваются особенности осмысления образности лиминального. Значительное внимание уделяется процессу отложенной категоризации, который является лингвокогнитивной основой интерпретации образов лиминального.

Ключевые слова: образность лиминального, лиминальное состояние, категоризация, отложенная категоризация.

Lysova K. A. Linguistic and cognitive specificity of liminality imagery conceptualization: delayed categorization. Modern poetry is characterized by arbitrariness of the poetic forms and manipulating stylistic devices. Cognitive poetics elaborates methodology that allows to explain the tricks of irrational comprehension of reality. Irrational ways of conceptualizing reality create completely new types of imagery. The article deals with the features of understanding the imagery of the liminal. Considerable attention is paid to the process of deferred categorization, which is the linguistic cognitive basis for the interpretation of liminal images.

Key words: liminality imagery, liminal state, categorization, delayed categorization.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. З огляду на те, що нині на авансцену мистецтва слова виходять категорії інакшості, неможливості, парадоксальності, у фокусі уваги когнітивної поетики та інших когнітивних студій художнього тексту опиняються нові типи поетичної образності – колоративна, ідіотипна й кенотипна, контрастивна, парадоксальна та образність лімінального. Специфіка образності лімінального виходить у площину амбівалентного стану ліричного героя, що характеризується ірраціональністю, розмитістю, переходом у проміжну зону абсолютного «познаходження», у сферу між протилежними станами свідомості.

Метою статті є виокремлення особливостей осмислення й інтерпретації образності лімінального, що реалізується через низку конкретних завдань, зокрема: 1) витлумачити поняття образності лімінального; 2) розробити типологію образів, що трактуються як лімінальні; 3) визначити передконцептуальну іпостась образу лімінального; 4) продемонструвати вплив процесів категоризації та відкладеної категоризації на осмислення образності лімінального.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен лімінальності (лат. *limen* – «поріг») остан-

нім часом викликає інтерес у вчених багатьох галузей науки. Це явище вивчається в царинах лінгвофілософії, психології, соціології, когнітивної лінгвістики загалом і когнітивної поетики й літературознавства зокрема.

Поняття «лімінальність» уведено представником французької позитивної антропології А. ван Геннепом [8] і надалі розвинуто та переосмислено В. Тернером. Поступово цей термін набуває дедалі ширшого вжитку. Найчастіше його використовують на позначення стадії переходу системи з одного стану в інший, що пов'язана з утратою структури, ієрархії, статусу елементів [12].

Категоризація – це розумова операція, спрямована на формування категорій як понять, які найбільш точно узагальнюють і класифікують результати пізнавальної діяльності людини [1, 22].

У когнітивній лінгвістиці категоризацію розглядають як когнітивну діяльність людини, на основі чого класифікує речі «звичайна людина, і те, як вона зводить нескінченну різноманітність своїх відчуттів та об'єктивне розмаїття форм матерії та її руху в певні рубрики» [5, 45]. Так, поняття «категоризація» є одним із фундаментальних понять людської діяльності й одним із ключових понять когнітивного підходу [5, 45]. Із цього випливає, що категоризація є одним із основних способів упорядкування навколишнього світу, певним чином систематизування

того, що споглядаємо, й побачити в цьому спільність одних явищ і відмінність інших [1, 23–28].

За когнітивного підходу категорії виділяються на основі прототипів. Але, згідно з Дж. Лакофом, на відміну від визначення прототипу з психологічного погляду, пов'язаного з виділенням категорій на основі експериментів із категоризації, когнітивний підхід визначає прототип як когнітивний орієнтир, який-небудь образ, схему, ідеал, стереотип [1, 25–26]. Зарахування одиниць знання до певних рубрик досвіду – категорій – в основному здійснюється в межах трьох систем мовної категоризації: лексичної, граматичної або інтерпретуючої [3, 38–44].

Думку В. Шкловського щодо деавтоматизації процесу сприйняття в поетичному тексті втілено в працях Р. Цура, зокрема в його концепції передкатегоріальної обробки інформації, що пояснює механізми лінгвокреативного мислення і специфіку поетичності. Передкатегоріальна обробка інформації (precategory information processing) передбачає вихід за межі чітко окреслених категорій за допомогою «відкладеної категоризації» ("delayed categorization"), спрямованої на оброблення дифузної емотивності поетичного тексту [10, 14].

Саме наявність дифузної, тобто розпорошеної, емотивності пояснює особливий неочікуваний ефект, створюваний руйнуванням гештальтності предметів і явищ, що описуються в поетичному тексті [9; 5, 44–50]. За Р. Цуром, свавілля у використанні стилістичних прийомів і маніпуляції мовними одиницями виявляється не таким помітним порівняно з «насищенням над когнітивними процесами, що забезпечують інтерпретацію навіть поетичної «розумілості» [5, 44–50], оскільки одиниці поетичного мовлення, зокрема поетичні образи, мають багатомірну лексико-семантичну й синтаксичну структури, вони важко піддаються будь-якому виду лінгвістичної категоризації [2, 62]. Сприйняття та інтерпретація художніх творів включає *модифікацію, деформацію й адаптацію* когнітивних процесів до умов, у яких вони раніше не функціонували. У деяких випадках така деформація є «організованою злочинністю проти когнітивних процесів» [11, 4].

З огляду на позицію дослідниці О. Маріної, що осмислення парадоксальних поетичних форм зумовлює надмірну модифікацію або деформацію звичних когнітивних процесів, адже їхньою основою є навмисна категоріальна помилка [7, 15–32], вважаємо, що образність лімінального викликає відхилення від звичного для читача вектору/стратегії категоризації в осмисленні поетичного твору, що зумовлює відкладення категоризації [11, 51–54]. Проте таке руйнування має конструктивний характер, що відображається у творенні якісно нових поетичних форм і категорій.

Мова й мовлення характеризуються високим ступенем категоризації. Поезія ж притаманне постійне протистояння між тенденцією до більш високого, ніж завжди, рівня організації когнітивної діяльності та тяжінням до навмисного її порушення [11, 2–3]. Осмислення й інтерпретація поетичного тексту читачем і/або інтерпретатором залежать від катего-

ризації (strategy) [10, 46]. Перевагою швидкої категоризації можна вважати здатність людини миттєво реагувати на мінливість ситуації. Відбувається це за рахунок ігнорування більш важливої, передкатегоріальної інформації [10, 46], тоді як відкладена категоризація, незважаючи на чітко виражену уповільнену реакцію, дає змогу схоплювати важливу передкатегоріальну, тобто сенсорну, інформацію. Однак затримка в категоризації може викликати переобтяження пам'яті великою кількістю сенсорної інформації [10, 46]. До того ж унаслідок відкладеної категоризації можуть виникати невпевненість [10, 46], тимчасова емоційна дезорієнтація [10, 372], невизначеність і вагання.

Зважаючи на концепції словесного поетичного образу [2], де останній трактується як лінгвокогнітивний текстовий конструкт, що інкорпорує передконцептуальну, концептуальну й вербальну іпостасі [2, 147], і когнітивно-дискурсивної категорії парадоксальності [6], де парадоксальна поетична форма тлумачиться як мультимодальний конструкт, що функціонує в сучасному англomовному поетичному дискурсі, уможливаючи виявлення специфіки його розгортання та жанрово-стилістичні особливості [6, 198], визначаємо образність лімінального як систему словесно поетичних образів, основними семантичними ознаками яких є *дифузність, невизначеність, межевість і перебування «ні тут, ні там»*. У контексті статті образ лімінального постає як лінгвокогнітивний конструкт, що інкорпорує три іпостасі – передконцептуальну, концептуальну та вербальну.

Передконцептуальна іпостась словесного поетичного образу – це сукупність базових концептів та архетипів, які є його підґрунтям і джерелом глибинного смислу відчуттів і уявлень читача. Трансформації образ-схем шляхом різних видів лінгвокогнітивних операцій забезпечують конфігурацію концептуальної структури словесного поетичного образу [6, 56–57].

Концептуальну іпостась розглядаємо як внутрішньоформний образ, цілісність, що інтегрує в собі різні концептуальні ознаки номінативних одиниць словесного поетичного образу, через які здійснюється акт пізнання. Вона структурована концептуальними схемами, що висвітлюють лінгвокогнітивні механізми його формування та зумовлюють особливості функціонування в поетичному тексті. Вербальна іпостась поетичного образу трактується як утілення його передконцептуальної й концептуальної структур у словесну тканину віршованого тексту шляхом різних лінгвокогнітивних операцій і процедур [2, 148, 152, 159].

Маркером, який сигналізує про лімінальний характер того чи іншого поетичного образу за змістовим критерієм – у семантичній і концептуальній площинах, є наявність у ньому ознак *дифузності (diffuse emotions), невизначеності (ambiguity, indeterminacy) й розмитості (blur), трансгресивності (transgressive emotions)*.

Образність лімінального визначаємо як сукупність таких поетичних образів: *лімінальна персона, лімінальний час, лімінальний простір і лімінальний стан*. Зокрема, *лімінальний стан* вважається чи не

єдиним із найбільш неоднозначних станів, у яких може перебувати людина. Знаходячись «на межі», індивід, безсумнівно, мислить, реагує, сприймає все, що відбувається довкола, абсолютно інакше [12]. Межовий стан відкриває ті сторони людського єства, які за жодних умов не стали б очевидними в повсякденному житті. Лімінальний час, як і лімінальний простір, виражає, з одного боку, надзвичайно складний процес відділення індивіда від упорядкованої, хронологічної системи [13, 120–121], а з іншого – його приєднання до альтернативної, антихронологічної, антитемпоральної системи [13, 120–121].

Інтегральна свідомість передбачає багатовимірне осмислення реального та/або уявного світів і охоплює нові види поетичного мислення – трансгресивне, катахрестичне, гротескне, паралаксне, парадоксальне, параболічне, есеїстичне [6, 117].

З огляду на такі ознаки багатовимірності образу лімінального, як тяжіння до суположення несумісних ознак предметів і явищ, перетин межі між можливим і неможливим, можливість «онтологічних» перетворень предмета або феномена [6, 6], витлумачуємо образ лімінального як результат парадоксального, катахрестичного, трансгресивного та паралаксного видів мислення. Саме ці типи мислення відкривають доступ до передкатегоріальної інформації, котру читач декодує в процесі відкладеної категоризації.

Передконцептуальним підґрунтям образу лімінального є архетипи Смерті й Відродження (Death and Rebirth). У результаті концептуального та семантичного видів аналізу встановлено, що так чи інакше образи лімінального загалом та образи лімінального стану зокрема відлунують смислами, асоційованими зі смертю. Наприклад, стан *туги* ліричного Я у вірші “Symptoms” С. Ханна за близькою людиною має *смертельні симптоми*: “Although you have given me a stomach upset, / Weak knees, a lurching heart, a fuzzy brain” («Незважаючи на те що після тебе лишилися розлади шлунку / Ослаблі коліна, серце у пошуку, слутана свідомість»), “Although you have given me <...> / A pulse rate for the Guinness Book of Records” («Незважаючи на те, що після тебе лишилися <...> / пульс, що можна занести до Книги рекордів Гіннеса») (“Symptoms”, S. Hannah). Однак кожна stanza закінчується медитативним повтором “Life now is better than it was before” – «Життя тепер краще, ніж було раніше», що активує ознаки архетипу Відродження, адже, за Р. Цуром, усе у світі «імплікує свою протилежність» [10].

З аналізу притаманних образу лімінального ознак невизначеності, дифузності, розмитості й мінливості випливає, що передкатегоріальною основою образу лімінальної персони є архетипи Трікстера (Trickster) і Маски (Mask). Первинною ознакою образу лімінальної персони є оксиморонний характер творення, парадоксальність, оскільки архетип Трікстера поєднує в собі кардинально протилежні сутності й надлюдини, і недолюдини, як божества, так і тварини. Основне, що формує його поведінку, лежить у сфері несвідомого, і саме це є тією внутрішньою таїною, несвідомою безоднею, котра і приваблює, і відштовхує оточення, а також і самого Трікстера в усві-

домленні себе. Отже, Трікстер є одночасно і творцем, і руйнівником, він й ідеолог, і жертва власної брехні, і, позаяк його поведінка визначається не свідомо обраною моделлю, а несвідомими імпульсами, бажаннями, інстинктами, він не знає добра і зла, хоча й не позбавлений відповідальності ні за те, ні за інше. «Трікстер може мандрувати крізь межі в будь-який час, проникаючи в соціальну структуру за власним бажанням, але не може там залишитися. Він має повернутися в стан *betwixt and between* для того, щоб показати власну силу» [9].

Архетип Маска – один із найстаріших, а також він безпосередньо пов’язаний із поняттям «особистість». У своєму первинному значенні слово «особистість» позначало маску, роль, виконувану актором грецького театру. За часів античності маску надягали для того, що актор міг зображати когось іншого, але не самого себе.

В образі лімінальної персони ознаки архетипів Трікстера й Маски втілюються конструюванням образу ліричного Я як людини, що втратила власну ідентичність, перебуває між двома екзистенційними площинами, стоїть на порозі складного вибору, перебуває під впливом надто сильних почуттів/емоцій, не тямить себе, змінює місце проживання або сферу діяльності. Лімінальна персона характеризується *структурною/фізичною непомітністю (structural/physical invisibility), неважливістю/маргінальністю (inferiority, marginality), перебуванням між двома станами/віковими межами* (за В. Тернером, “not-boy-not-man”), *безстатевістю (sexlessness), анонімністю (anonymity), покірністю (submissiveness) і мовчазністю/мовчанням (silence)*.

Лімінальний час у контексті дослідження розглядаємо у двох аспектах: 1) одночасно як момент/період абсолютної позачасовості, а також «застиглого часу» (“a moment in and out of time”) [13]; 2) як період/точку часу між двома довшими або більш значущими відрізкамі часу. Так, з огляду на перший аспект, лімінальний час може бути проміжком «спільного» часу, тобто часом зустрічі чогось протилежного, несумісного, як-от час зустрічі смертних із богами в ірландській міфології [4, 47]. На противагу цьому в межах другого аспекту образи лімінального часу постають як такі, що зображають *реальні часові відрізки*, які, залежно від контексту, трактуються як *пограничні*. Наприклад, *частини дня* – *світанок (dawn, час між ніччю та ранком), вечір, сутінки (evening, уже не день, але ще й не ніч), ніч (night, розглядається як містичний час, що розділяє дні); пори року* – *осінь, весна (autumn, spring, концептуально «неосновні», проміжні між зимою й літом пори року)*. Компоненти образів лімінального часу містять семантичні ознаки *нетривалості, мимучості*, хоча в деяких випадках існування в такому часі може стати постійним і непереборним.

Так, у вірші С. Плат “Insomniac” («Людина, що страждає від безсоння») конструюється образ лімінальної персони – це ліричне Я, яке, попри всі намагання та снодійні ліки, не може заснути, почувачись украй некомфортно, що втілено в поетичних епітетах на позначення *драмативності, опоры і страждань*, а саме: “irritating sand”, “immune to

pills", "suffers his desert pillow". Такий хаотичний і невизначений стан переосмислюється у вірші, зокрема поетична метафора *tedium of the protracted evening* – нудьга вечора, що затягнувся, відлунює смислами втрати відчуття реальності через розтягування часу, пірнання у мрії та спогади, що здаються сном:

Over and over the old, granular movie
Exposes embarrassments – the mizzling days
Of childhood and adolescence, sticky with dreams,
Parental faces on tall stalks, alternately stern and tearful,
A garden of buggy rose that made him cry.
His forehead is bumpy as a sack of rocks.
Memories jostle each other for face-room like obsolete film stars.

Як і в багатьох інших поетичних текстах С. Плат, у наведеному вірші через низку лексичних одиниць і словосполучень (*suffers, no-life; light, like death*) актуалізовано архетип Смерті й концепт СМЕРТІ, тимчасового вмирання поряд із самотністю та відчуженістю ("A life baptized in no-life for a while"). Таке змалювання стану безсоння корелює з розумінням лімінальності А. ван Геннепа [8], який пов'язував зміну статусу або соціальної ролі з умиранням і подальшим переродженням (архетип Відродження), що супроводжується набуттям якісно нових рис (*birth, death, marriage*).

Образ лімінального часу конструюється за допомогою словосполучення *protracted evening* (занадто довгий вечір), що складається з двох лексичних одиниць: іменника *evening* на позначення проміжку

часу між днем і ніччю та епітета *protracted*, що містить негативні конотації.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У результаті концептуального й семантичного видів аналізу встановлено, що образність лімінального має ірраціональне начало. Вона є результатом парадоксального, катахрестичного, трансгресивного та паралаксного видів мислення. Лінгвокогнітивним та паралаксом інтерпретації образів лімінального є процес відкладеної категоризації. Також у процесі аналізу притаманних образу лімінального ознак невизначеності, дифузності, розмитості й мінливості з'ясовано, що передкатегоріальною основою образу лімінальної персони є архетипи Смерті, Відродження, Трікстера та Маски.

Зазначені трансформації в художній свідомості виявляються в якісних зрушеннях у сучасному англійському поетичному дискурсі, унаслідок чого виникають нові шляхи і способи конструювання смислів за посередництва вербальних і невербальних форм, що, своєю чергою, вимагає розроблення нової методології їх інтерпретації.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в розробленні типології образів лімінального за характером передкатегоріальної інформації, яку вони імплікують, а також у подальшому визначенні лінгвокогнітивних механізмів осмислення й інтерпретації образності лімінального в різних видах художнього дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абишева К. М. Категоризация и её основные принципы / К. М. Абишева // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2013. – № 2. – С. 21–30.
2. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Лариса Іванівна Белехова. – К., 2002. – 461 с.
3. Болдырев Н. Н. Категориальная система языка / Н. Н. Болдырев // Когнитивные исследования языка. – М. : Ин-т языкознания РАН; Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2012. – Вып. X : Категоризация мира в языке. – 2012. – С. 17–120.
4. Бондаренко Г. В. Мифология пространства древней Ирландии / Г. В. Бондаренко. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 419 с.
5. Кубрякова Е. С. Семантика когнитивного в лингвистике (о принципах, контейнерах и формах их объективации в языке) / Е. С. Кубрякова // Известия АН. Серия «Литературы и языка». – 1999. – Т. 58. – № 5–6. – С. 3–99.
6. Маріна О. С. Парадоксальність у сучасному англійському поетичному дискурсі : когнітивно-семіотичний вимір : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Олена Сергіївна Маріна. – К., 2016. – 434 с.
7. Рикёр П. Живая метафора / Поль Рикёр // Теория метафоры : [сб. ст. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 15–32.
8. Genep Arnold van. The Rites of Passage. Trans. Manika B. Vizedom and Gabrielle L. Caffee. – Chicago : University of Chicago Press, 1960. – 454 p.
9. La Shure Charles. What is Liminality? [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.liminality.org/about/whatisliminality>.
10. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / Reuven Tsur. – Amsterdam etc. : Elsevier Science Publ., 1992. – 568 p.
11. Tsur R. Playing by Ear and the Tip of the Tongue. Precategorical information in poetry / Reuven Tsur. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2012. – 310 p.
12. Turner V. "Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage", in The Forest of Symbols / Victor Turner. – Ithaca, NY : Cornell University Press, 1967. – P. 234–243.
13. Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-structure / Victor Turner. – Chicago : Aldine Pub., 1969. – 213 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Plath S. Insomniac / Sylvia Plath [Electronic Resource]. – Access mode : http://www.internal.org/Sylvia_Plath/Insomniac.
2. Hannah S. Symptoms / Sophie Hannah [Electronic Resource]. – Access mode : <https://www.poemhunter.com/poem/symptoms>.